
ПРОБЛЕМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ
ПРОБЛЕМЫ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ
PROBLEMS OF JUVENILE JUSTICE

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ
ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Р.М. Опацький

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та
адміністративної діяльності
ОВС Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Розвиток держави неможливий без підтримки сім'ї, підвищення авторитету та цінностей сімейних і родинних зв'язків, виховання поваги до батьків, дорослих, старшого покоління.

При аналізі причин підвищення рівня дитячої злочинності й пошуку шляхів виходу України з такої ситуації чи не найважливішим є з'ясування питання про характер і роль держави в регулюванні процесів здійснення правосуддя щодо дітей. Чинниками, що вплинули на вибір саме цього напрямку у сфері захисту прав дітей, – при виникненні конфлікту із законом – стали: різкий спад виробництва, розбалансування економічних відносин, зростання безробіття, зниження сукупного доходу сім'ї, руйнування інституту дитячих дошкільних закладів, зменшення доступності медичних послуг, погіршення екологічних умов тощо. Ці обставини призвели до погіршення демографічних показників, підвищення дитячої безпритульності, зростання рівня дитячої злочинності.

У нових умовах держава має запровадити більш прогресивну систему соціальної реабілітації дітей, які вступили у конфлікт із законом, яка б відповідала сучасним вимогам.

Метою роботи є комплексне, системне дослідження особливостей впровадження ювенальної юстиції у зарубіжних країнах та можливі шляхи її впровадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні аспекти проблеми захисту прав дітей вивчають провідні науковці Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Крестовська, Н. Максимова, К. Мілютіна, Т. Сафонова, Е.І. Цимбал та ін.

Питання розвитку системи пробації в Україні відносно неповнолітніх висвітлюються у роботах таких науковців і практиків, як: Д. Ягунов, Т. Варфоломеєва, Є. Павлов та ін.

Основні результати дослідження. Міжнародна та вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій місцевих громад. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми з відновного правосуд-

дя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство.

Ювенальна юстиція існує вже понад 100 років. Піонером у цій справі стали США, де у 1899 р. було створено перший «дитячий суд» у м. Чикаго. Нині є декілька ефективних моделей ювенальної юстиції – англо-американська, континентальна, скандинавська. За загальним правилом вони діють на підставі окремих законодавчих актів про судоустрій і процедуру в органах ювенальної юстиції. Так, у США такою основою є федеральний Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974 р.), у Великій Британії – ряд законів про дітей і молодь (впроваджуються з 1908 р.), у Польщі – Закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» (1982 р.), у Канаді – Закон «Про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх» (1 квітня 2003 р.) [1].

У Російській Федерації енергійно розробляється система ювенальної юстиції, зокрема, вже підготовлено її концепцію та проект федерального Закону «Основи законодавства про ювенальну юстицію Російської Федерації». У деяких регіонах Росії, зокрема у містах Санкт-Петербурзі та Ростові-на-Дону, за допомогою Програми розвитку ООН та деяких зарубіжних благодійних програм розгорнуто пілотні проекти з поступового запровадження ювенальної юстиції [2].

Соціальна робота в Болгарії з неповнолітніми правопорушниками і нагляд за ними є обов'язком інспекторів Управління з попередження злочинності неповнолітніх (УПЗН), соціальних працівників і громадських наглядачів. Управління і контроль за роботою УПЗН здійснюється національною поліцією. Відповідно до закону, ці управління створюються в структурі місцевих органів влади за пропозицією національної поліції і за ухваленням Міністра внутрішніх справ. Інспектори УПЗН призначаються безпосередньо Міністром внутрішніх справ; вони є офіцерами національної поліції і повинні мати педагогічну підготовку. Функції УПЗН такі:

- знаходити, наглядати та відстежувати неповнолітніх, які вчинили правопорушення, або щодо яких існує високий ризик вчинення ними правопорушення;
- знаходити, наглядати та відстежувати неповнолітніх, які є потерпілими від злочинів, насильства або поганого поводження.

Інспектори УПЗН також розглядають обставини, за яких неповнолітні вчинили правопорушення, і подають доповіді про це до відповідних органів, таких як: суди, прокуратура, поліція тощо. Прокуратура здійснює нагляд за роботою УПЗН [3, с. 7].

У спеціальних муніципальних центрах соціального обслуговування призначаються соціальні працівники для таких цілей:

- надавати допомогу та соціальну підтримку неповнолітнім, які вчинили кримінальні злочини, а також їхнім сім'ям;
- надавати підтримку молодим особам, яких звільнено з визначених судом шкіл або спеціалізованих шкіл-інтернатів, у пошуках роботи, місця проживання тощо;
- забезпечувати соціальну підготовку дітей, які перебувають в спеціалізованих школах-інтернатах.

Громадські наглядачі також працюють з неповнолітніми правопорушниками та їхніми сім'ями з метою перевиховання молодого правопорушника. Вони входять до структури Місцевих комісій з попередження злочинності неповнолітніх (МКПЗН) і щомісяця отримують за свою роботу заробітну платню в розмірі приблизно 40 євро, яка виплачується з муніципального бюджету [4, с. 14].

МКПЗН створюються в структурі місцевого уряду, їх персонал налічує від 7 до 15 осіб. Місцеву комісію очолює мер муніципалітету, до її складу можуть входити співробітники місцевого уряду, які займаються питаннями освіти та охорони здоров'я, а також офіцери поліції, співробітники соціальних служб, представники неурядових організацій, юристи, лікарі, громадські діячі. На засіданнях комісії присутній представник районного прокурора. Місцеві комісії з попередження злочинності неповнолітніх (МКПЗН), спільно з управліннями з попередження злочинності неповнолітніх (УПЗН), школами, неурядовими організаціями та іншими представниками громади, здійснюють такі види діяльності: попередження злочинності; пробаційний нагляд; робота з правопорушниками, які закінчили визначені судом школи; рекомендації щодо дострокового звільнення з місць тримання під вартою; надання допомоги сім'ям у вихованні дітей; застосування виправних заходів до молодих правопорушників; вивчення причин і обставин, пов'язаних зі злочинном, вчиненим неповнолітнім правопорушником; рекомендації відповідним державним органам і громадським організаціям. Вони також подають щорічні доповіді про свою роботу в Центральну Комісію з попередження злочинності неповнолітніх (ЦКПЗН). Ця Комісія координує роботу всіх відповідних установ, які займаються злочинністю неповнолітніх, проводить наукові дослідження в цій галузі, подає рекомендації щодо внесення змін у законодавство і щодо збільшення поінформованості громадськості. ЦКПЗН також здійснює нагляд за роботою Місцевих Комісій з попередження злочинності неповнолітніх.

Кримінальні санкції, які застосовуються до різних вікових груп (особи віком від 14 до 16 років, від 16 до 18 років) встановлюються на коротші строки, ніж відповідні санкції для повнолітніх. Для неповнолітніх, які не досягли 16-ти років, пробація замінюється громадським осудом [5, 6].

Словенія не має ні окремої судової системи у справах неповнолітніх, ні спеціального кримінального чи кримінально-процесуального кодексу для неповнолітніх; але обидва Кодекси містять розділи, які стосуються неповнолітніх, а в звичайних судах є суддівські колегії у справах неповнолітніх і судді у справах неповнолітніх. Провадження у кримінальних справах проти неповнолітніх трохи відрізняється від провадження для дорослих. Особлива увага приділяється особистості, фізичному і психічному розвитку, освіті, поведінці, а також сімейним і побутовим обставинам неповнолітнього. Ця інформація є надзвичайно важливою при прийнятті рішення про порушення справи проти неповнолітнього, а також при винесенні вироку; вона має таку ж вагу, як і факт вчинення неповнолітнім кримінального злочину. В порівнянні з провадженням у кримінальних справах проти повнолітніх можна відзначити, що суддівська колегія у справах неповнолітніх відіграє дуже важливу й активну роль також під час виконання виховних заходів, при прийнятті рішення про припинення виконання або зміну виховного заходу, і при умовному звільненні неповнолітнього правопорушника.

Суд може призначити неповнолітнім виховні заходи, штрафи, позбавлення волі з відбуттям у в'язниці для неповнолітніх, позбавлення права керувати транспортними засобами, депортацію іноземних громадян, а також усі запобіжні заходи, за винятком заборони займатись певною професією.

Кримінальний кодекс поділяє неповнолітніх на дві групи за віком і часом вчинення злочину: молодші неповнолітні віком від 14-ти до 16-ти років; старші неповнолітні віком від 16-ти до 18-ти років.

Кримінальні санкції не можуть бути застосовані до дітей, яким на момент вчинення злочину ще не виповнилось 14-ти років. Виховні й запобіжні заходи можуть бути призначені і молодшим, і старшим неповнолітнім, але покарання (штраф, позбавлення волі у в'язниці для не-повнолітніх, позбавлення права керувати транспортними засобами, депортація іноземних громадян) можуть застосовуватись тільки для старших неповнолітніх і призначатись тільки у виняткових випадках.

Система кримінального судочинства розрізняє неповнолітніх віком до 16-ти років і неповнолітніх віком від 16-ти до 18-ти років. Для молодшої групи передбачені такі варіанти закінчення розгляду справи:

Догани (ст. 76 КК), інструкції і заборони (ст. 77 КК)¹. Суд може видати одну або більше інструкцій або заборон для неповнолітнього правопорушника, а саме: особисто вибачитись перед постраждалою особою (потерпілим); досягти примирення з постраждалою особою шляхом сплати грошей, виконання певної роботи, або іншим чином, з метою відшкодування збитків, завданих у ході вчинення злочину (при цьому суд визначає розмір, тип і метод відшкодування збитків, а виконувана правопорушником робота за три місяці не може займати більше шістдесяти годин); регулярно відвідувати школу; розпочати професійно-технічне навчання або влаштуватись на роботу відповідно до знань, навичок і здібностей правопорушника; проживати з вказаною сім'єю або у вказаній установі тощо; пройти громадські роботи або виконати роботу на користь благодійних організацій (не більше 120 годин за шість місяців); пройти лікування у відповідній медичній установі; отримати консультації з навчання, професійно-технічної підготовки, консультації психолога; пройти курс соціальної підготовки (не менше чотирьох годин на тиждень); скласти іспит з правил дорожнього руху; може бути призначене позбавлення права керувати транспортними засобами, на умовах, які застосовуються до повнолітніх правопорушників.

Нагляд соціальних служб (ст. 78 КК). Якщо неповнолітній правопорушник потребує професійної допомоги і нагляду щодо його освіти, підготовки і належного розвитку, суд поміщує його під нагляд соціальних служб. Нагляд може встановлюватись на будь-який період часу, від одного року (мінімум) до трьох років (максимум). У ході цього нагляду неповнолітній правопорушник продовжує проживати за своєю адресою або адресою своїх батьків чи інших осіб, які його утримують, а призначений соціальними службами радник здійснює відповідний нагляд.

Передання до виховної установи (ст. 79 КК) на період не менше шести місяців і не більше трьох років.

¹ Ці інструкції мають виконуватись під наглядом соціальних служб в присутності чи під наглядом судді у справах неповнолітніх правопорушників.

Передання до виправного будинку для неповнолітніх правопорушників (ст. 80 КК) не менше одного року і не більше трьох років.

Передання до установи для психічно чи розумово неповноцінних молодих осіб (ст. 81 КК) для неповнолітнього правопорушника, який мав порушення психічного чи розумового розвитку. Правопорушник повинен перебувати в такій установі стільки часу, скільки необхідно для його підготовки, лікування або тримання під вартою, але не більше трьох років.

Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом Румунії, процедура розслідування і судового розгляду у випадках, коли обвинувачуваний є неповнолітнім, є такою ж, як і для повнолітніх, за деякими винятками. Відповідно до ст. 99 КК «неповнолітній, якому ще не виповнилось 14-ти років, кримінальній відповідальності не підлягає. Неповнолітній віком від 14-ти до 16-ти років підлягає притягненню до кримінальної відповідальності тільки в тому випадку, якщо доведено, що діяння було вчинене ним навмисно. Неповнолітній, якому виповнилось 16-ти років, підлягає кримінальній відповідальності».

У випадку, якщо молодій особі ще не виповнилось 16-ти років, і якщо орган, який проводить слідство, вважає це за необхідне, на слухання справи або для бесіди можуть бути викликані представники органу опіки або батьки. Крім того, орган опіки має підготувати доповідь про соціальне обстеження неповнолітнього. справи неповнолітніх слухаються в закритому засіданні, для розгляду таких справ президент суду призначає спеціальних суддів.

Щодо неповнолітніх можуть бути призначені покарання і заходи виховного характеру. Покараннями є тюремне ув'язнення і штрафи. Єдина відмінність полягає в тому, що за злочин, вчинений дитиною, строки ув'язнення скорочуються наполовину в порівнянні зі строками за такі ж злочини, вчинені повнолітніми. Заходами виховного характеру є попередження, ордери на нагляд, ордери на відвідання навчального центру і тримання в спеціальній лікарні.

Ордер на нагляд призначається строком на один рік, під наглядом батьків дитини, прийомних батьків або вчителя, в залежності від обставин. Якщо такі особи не можуть забезпечити задовільний нагляд, суд може вимагати тимчасового призначення надійної особи, краще за все – близького родича, на прохання родича, або органа, який за законом має право на здійснення нагляду за дітьми. Суд може постановити, щоб дитина виконувала одну або декілька з таких вимог: не наближатись до певних місць; не спілкуватись з певними особами; пройти від 50 до 200 годин громадських робіт, не більше 3 годин на день, після школи, на вихідних та в святкові дні.

З метою перевиховання дитини може бути призначений ордер на відвідання навчального центру – дитині надається можливість навчатись і отримати професійну підготовку відповідно до її здібностей. Тримання в навчальному центрі застосовується у випадку, коли інші виховні заходи виявляються недостатніми.

У випадках, які стосуються неповнолітніх, служби пробації мають обов'язок написання оціночних доповідей і здійснення нагляду за особами, яким призначені ордери на нагляд. Іншою важливою частиною роботи з дітьми є надання допомоги. Служба пробації розглядає неповнолітніх як пріоритетну групу.

Доволі прозора і вмотивована нідерландська система ювенальної юстиції, хоча у ній немає відповідних законодавчих актів. Ключовими елементами цієї

системи є: ювенальний суддя, ювенальний прокурор, ювенальний адвокат, Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів (займається підготовкою соціально-психологічної характеристики правопорушника, наданням відповідної інформації ювенальному судді, а також наглядом за дотриманням прав дитини під час кримінального процесу), центри пробації (переважно громадські організації, наприклад «Холт»). Функції відновного правосуддя покладені на спеціально підготовлених офіцерів поліції у справах неповнолітніх та громадські організації [7].

Висновок. В Україні створення спеціалізованої системи, яка б захищала права дитини, є вкрай необхідним заходом. Досвід свідчить, що соціальна реабілітація дітей, які вступили у конфлікт із законом, є ефективним соціальним механізмом, який дає змогу відновити фізичний, психологічний та соціальний статус дитини при значній економії коштів на це.

Зважаючи на складність демографічної ситуації в Україні, тенденцію до зростання рівня дитячої злочинності та необхідність поліпшення стану справ у цій сфері соціальна реабілітація дітей зазначеної категорії сприятиме відновленню їх повноцінного соціального статусу, що зрештою дасть змогу зменшити соціальну напруженість у суспільстві та поліпшити здоров'я нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Об опыте работы и основных направлениях взаимодействия Общественных Советов при территориальных органах ФСИН России с администрациями исправительных учреждений. Круглый стол (1 июня 2007 г., г. Ростов-на-Дону) электронный ресурс: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%d0%ae%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d0%b0%d0%bbf>.
2. Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції. Відновне правосуддя в Україні № 1-2, вересень 2005.
3. Штыкова Н.Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX – XX века (историко-правовой анализ): дис....канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001.
4. Обзор зарубежного и российского законодательства и практика в области защиты прав несовершеннолетних // Защити меня! – 1999. – N 1. – С. 14.
5. Бабилова С.А., Штыкова Н.Н. Суды по делам несовершеннолетних в США, Англии и России. Сравнительно-правовой анализ: Учебн. пособ. – Муром, 2000.
6. Коментар до Конституції України: Підруч. Вид. друге, допов. / За ред. В.В. Копейчикова. – К., 2000. – 276 с.
7. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком, 2002. – 375 с.

Опацький Р.М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції

У статті розглянуто досвід впровадження зарубіжних країн ювенальної юстиції та на основі аналізу результатів дослідження надано можливі шляхи його імплементації на національному рівні.

Ключові слова: ювенальна політика, молодь, неповнолітні, захист прав молоді (дітей).

Опацький Р.Н. Зарубежный опыт внедрения ювенальной юстиции

В статье рассмотрен опыт внедрения зарубежными странами ювенальной юстиции и на основе анализа результатов исследования представлены возможные пути его имплементации на национальном уровне.

Ключевые слова: ювенальная политика, молодежь, несовершеннолетние, защита прав молодежи (детей).

Opatskyi R.M. International experience in implementing juvenile justice system

The article describes the experience of foreign countries in introducing the juvenile justice and offers the possible ways of its implementation at the national level based on the research analysis.

Key words: *juvenile policy, youth, juvenile, young people (children) protection.*

Стаття надійшла до редакції 11.01.2012.